

"מיומנה של ירושלמית" הציירת אירה יאן כמספרת ארצישראלית

נורית גוברין

א. "שיחק לי מזלי ונפגשתי עם ביאליק"

אישיותה ופועלה של הציירת אירה יאן, זכו להתעניינות המחקר, בעיקר בשל קשריה עם ח"ג ביאליק, וההרגשה, כי הנסתר שביחסיהם רב וחשוב, והניגולה, שהגיע לפירסום, הוא אך "קצה הקרחון", שאולי לא יתגלה לעולם. מה שהתפרסם עד עתה, הוא חמש אגרות של ביאליק אליה, שנכתבו במקורן ברוסית, ותורגמו ע"י ברוך קרוא¹, ואילו מכתביה אל ביאליק ואל ידידיו מנדלי ואחרים לא נשתמרו, ואף לא נשתמרו כל מכתביו של ביאליק אליה.²

מקובל במחקר שהיכרות עמה, שימשה "אינספירציה" לשני שירי הנעלים של ביאליק "לנתיבך הנעלם" ו"הולכת את מעמי",³ ואולי גם לשירי אהבה אחרים, כפי שמשער משה שמיר, שהתחקה בעדינות וברגישות אחר הרמזים החבויים מאחורי המכתבים, השירים והעדויות על אישיותה, ועל היחסים ביניהם.⁴

אירה יאן (או ין) נולדה בקישינב, בסרביה, בשנת 1869 ונפטרה בת"א בשנת 1919. שמה המלא היה אסתר סליפאן. על עבודותיה בציור ובספרות חתמה בשם המקוצר: אירה יאן. היא קיבלה חינוך כללי רוסי. אביה, עורך הדין יוסילביץ, היה ידוע באודסה, ומעורב בציבור הרוסי, ובכיתו היו נפגשים מהפכנים רוסיים. שם נפגשה, כפי שכותבת תמר מרוז, עם בעלה, "ענק מזוקן ורחב כתפיים", ד"ר סליפאן, שלחם לזכויות האיכרים ואף היה חבר ה"אס"אר", מפלגת המהפכנים הסוציאליסטים. זמן קצר לאחר מכן נולדה להם בת, לנה, "שדמתה לאב: גדולת-קומה ומוצקת אברים".⁵ אירה יאן היא שציירה את האיורים לספר שיריו של ביאליק שהופיע בשנת תרס"ח, היא שתרגמה לרוסית את הפואמות "מתחמדבר" ו"מגילת-האש", והוציאה אותן לאור בספר מיוחד עם מבוא גדול על ביאליק המשורר, בציורף איוריה.⁶ "בשעה שהוציא ועדייבול השישים את כל כתבי ביאליק בכרך אחד, בשנת תרצ"ג, עמד ביאליק על כך, שדמות דיוקנו, מעשה ידי אירה יאן, תובא בשער הספר".⁷ ויש לשער, שבמלים "עמד ביאליק על כך", רומז אוגנרפלד להתנגדותם של חברים ומבנים, אם מסיבות אמנותיות, ואם מטעמים אישיים. ואכן משה שמיר מבליט את חרדתו של ביאליק מכך שאין היא וציוריה מוצאים חן בעיני ידידיו.

אוגנרפלד, כדרכו, "להחליק" להסתיר ולטשטש, כל מה שאינו יאה, לפי תפיסתו, ל"משורר לאומי", הבליע, גם במקרה זה, את כל פרשת היחסים בין ביאליק ואירה יאן, ותאר בחטף את הדראמה האישית שהיתה מנת חלקה, לאחר היכרותה עם ביאליק, כמאורע מבוך חד-ממדי וחד-משמעי, ללא ההתלבטות וההיסוסים שהיו מנת חלקה:

"אירה יאן זכרה לביאליק את החסד שעשה עמה בהוציאו אותה מחוגי הטמיעה שבכית אביה, עורך הדין יוסילביץ, ומהשפעת בעלה המתבולל, המהפכן הסוציאליסטי ד"ר סליפאן, ובקרבן אותה אל הלאומיות העברית ואל הצינונות. מאז התוודעה אליו בקיץ תרס"ג, בעת ביקורו בקישינב לאחר הפרעות שם, עמדה כל חייה תחת השפעת שירתו, עד שהחליטה לקיים אותה בנפשה, ובשנת תרס"ו קמה ועלתה עם בתה הקטנה לירושלים."⁸

למעשה, כבר רחל ינאית בן-צבי, שהכירה מקרוב את אירה יאן בירושלים, וכתבה את המבוא המקיף לאלבום ציוריה, שהופיע בשנת 1956 בהוצאת ניומן, מביאה

מפיה דברים ברוח זו; כשהיא מתארת את המיפנה שחל בחייה בימי הפוגרום בקישינב בשנת 1903 ופגישתה עם ביאליק: "מאשרת הייתי למגע עם משוררנו הדגול, — הוא שהשיבני לעמי, הוא שהחזירני לעצמי".⁹ אולם, הלא מאחורי כל זה מסתתרת דראמה שלמה, פרשת חיים מלאה יסורים ולבטים של אשה, שחייה לאחר ההיכרות עם ביאליק שוב לא היו כמקודם, ונשתנו מן הקצה אל הקצה. היא עשתה את כל המעברים האפשריים מכל העולמות: מן העולם המתבולל אל העולם הלאומי; מן התרבות הרוסית אל התרבות העברית ואל הצינונות; ממעמד של אשה נשואה (אם כי כנראה אינה מאושרת בנישואיה) ואם לבת, למעמד של אשה שעזבה את בעלה עם בתה; מן החיים הבטוחים והמסודרים, אל חיי נדודים, תחילה בשווייץ ולאחר מכן בארץ-ישראל, של תקופת העליה השנייה, אליה הגיעה בראשית שנת תרס"ח לאחר שהתגרשה מבעלה. ויש בסיס להרגשה, שידידו של ביאליק לא קיבלוה בעין יפה, ואף לא התלהבו מציוריה, ודעתם על הרומאן הזה, שנכתב בו ביאליק, לא היתה נוחה כלל ועיקר. וביאליק עצמו, שכבר היה, כדברי משה שמיר, "פיגורה לאומית, מוסד", לא יכול היה להרשות לעצמו אהבה-אסורה זו שמן הצד, ואולי גם נבהל בעצמו מהעזתו מחד-גיסא, ומן הידידות שנהפכה להערצה תובענית ולהתמכרות גמורה, כהשערות של משה שמיר, מאידך גיסא. ואולי, כהשערות של אוגנרפלד, שמביאה תמר מרוז: "מהמכתבים משתמע שאירה היתה כנראה האוהבת, והוא הנאהב, וכל הזמן השתדל להרגיעה ולהרחיק אותה".

ב. פגישות

קשה לדעת כמה פעמים נפגשו ביאליק ואירה יאן. בפעם הראשונה, במקרה, בפעם השנייה, לצורך תרגום יצירתו על ידיה לרוסית, בפעם השלישית, בפגישה יזומה ומתוכננת, וכנראה שכן גם בפעם הרביעית. בפעם הראשונה, בקיץ תרס"ג, בקישינב, בשעה שביאליק ביקר בעיר כחבר המשלחת לחקירת הפרעות ביהודי העיר. היתה זו אהבה בצל האימה, ידידות שפרחה על רקע הפרעות בקישינב, זיקה עמוקה בין משורר וקוראת מעריצה, בין גבר לאשה, בין שני אנשים. בפעם השנייה, באודסה, בקיץ 1905, לצורך תרגום יצירתו, ומכיון שלא ידעה עברית, היה קורא לפניה ברוסית, את תוכנו, וכן את הנוסח העברי בהטעמה, כדי שתקלוט את משקל השירים. חליפת המכתבים שנשארה ביניהם היא בעיקרה מתקופה זו. דומה שהפגישה השלישית היתה מתוכננת על ידי שניהם, כיוון שנערכה בעת הקונגרס הציוני השמיני בהאג, באולול תרס"ז. ויש לשער שנדברו להיפגש, או שהיתה זו יוזמתה, שנענתה בחיוב על ידי ביאליק.

לפי דברי גבריאל טלפיר, מטרת ביקורה בקונגרס הציוני בהאג, היתה "כדי לצייר את דיוקנאותיהם של סופרים עבריים וביאליק הוא שהציג אותה לפני אנשי שם".¹⁰ כדי להיפגש לעיתים קרובות יותר, תיכננה אירה יאן להשתקע באודסה, מקום מושבו של ביאליק, ועל תוכניתה זו הגיב ביאליק בשמחה (במכתבו אליה) אולם, לאחר מכן, מששמעה (במכתבו אליה) שהוא מתכוון לנסוע לארץ-ישראל, גמלה ההחלטה בלבה לנסוע גם היא לשם.¹¹ וסופו של דבר, שעלתה והשתקעה בה בראשית תרס"ח (סוף 1907).¹² ואילו ביאליק רק ביקר בה בניסן תרס"ט. קרוב לוודאי, שבביקורו זה נפגשו השניים בפעם הרביעית, ובוודאי גם הפעם כמו בפעם הקודמת נאלצו לעשות זאת "במחתרת", כיוון שביאליק היה נתון למעקב ולהשגחה ולליווי מתמידים מצד מעריציו, ידידיו וחבריו, שלא הניחו אותו לבדו אף לרגע.

ההשערה, בדבר הפגישה הרביעית שלהם, בשעת ביקורו של ביאליק בא", מסתמכת בעיקרה על סיפור שפירסמה אירה יאן ב"השילוח" בעריכתו של יוסף קלוזנר, שבט"ו סיון תרע"ג, בשם "דינה דינה", שבו מתוארת פגישה נסערת מאד של אשה מעריצה עם משורר אהוב, שסופה פאטאלי, שכן האשה מתאבדת בקפיצה מגג הבית. סצינה זו של הפגישה בין האשה למשורר, ידועה, וצוטטה לא אחת, בכל פעם שנדונה פרשת היחסים בין ביאליק לאירה יאן. מה שידוע פחות הוא, שאירה יאן, שתרגמה לרוסית את שתי הפואמות של ביאליק, היתה גם מספרת בזכות עצמה, והשתתפה, לאחר עלייתה לארץ, בהפועל הצעיר ובהאחדות.

תורמה צנועה זו שלה לסיפורת הא"י בשנים שלפני מלחמת העולם הראשונה, ראויה לתשומת לב, בעיקר, כמובן בזכות קשריה עם ביאליק והיותה ציירת, אולם גם בזכות עצמה.

ג. "אגדת ההיכל"

עם עלייתה לארץ עם בתה, התיישבה אירה יאן בירושלים, והתקרבה לחוג הידידים של "ירושלים החדשה" (כפי שמתארים זאת רחל ינאית וג. טלפיר) והתידדה בעיקר עם משפחות יהושע, ברילי-איונשטרט, בוריס שץ, ד"ר נפתלי ויזנה וויץ, ד"ר יעקב טהון, יצחק בן-צבי ורחל ינאית בן-צבי. בהשפעת חוג זה התקרבה לתנועת העבודה, ובכך יש להסביר את השתתפותה בכתבי העת "הפועל הצעיר" ו"האחדות". רחל ינאית ואירה יאן גרו יחד בבית שהעמיד לרשות החבורה בוריס שץ, וכך למדה להכירה. היא מעידה, שאירה יאן "לא פסקה מלדבר על ביאליק" "ואת ביאליק אהבה". חבורה זו הניחה את היסוד לגימנסיה העברית בירושלים בסוף קיץ 1908 (שחגגה השנה מלאות יובל ה-75 לייסודה). בראשית שנת הלימודים 1909 החלה אירה יאן

1. 'אגרות ביאליק', כרך ב', ולפי מפתח השמות: משה אוגנרפלד, "חמש אגרות חדשות של ח.ג. ביאליק", 'מאזנים', כרך ל"ח חוב' 1, טבת תשל"ג (דצמבר 1972), עמ' 5 — 10; חזר ונדפס: משה אוגנרפלד, 'ביאליק וסופרי דורו', הוצ' ע"ה הספר תשל"ב, עמ' 138 — 141.
2. עדות למכתבים שלא נשתמרו, ראה, למשל, 'חליפת אגרות בין ש"י אברמוביץ ובין ח"ג ביאליק וי"ח רבניצקי בשנים 1905 — 1908', הוצ' האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, ירושלים, תשל"ז, עמ' 36 הערה 6; עמ' 43 הערה 26.
3. מ. אוגנרפלד, שם. זיהו שמיר, 'בעקבות אהובה חומקנית. על שירו של ביאליק 'לנתיבך הנעלם'', 'מעריב' 12.1.1979. זיהו שמיר חולקת על הדעה הרווחת. להשערות, השיר 'לנתיבך הנעלם' נכתב מאוחר יותר, כנראה, סמוך לשנת פירסומו בסוף שנות ה-20.
4. משה שמיר, 'אהבת ביאליק', 'מאזנים', כרך ל"ח חוב' 1, טבת תשל"ג (דצמבר 1972), עמ' 11 — 19.
5. דוד תדהר, 'אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובניו', הוצ' 'ספריית ראשונים', ת"א, כרך ב', 1947, עמ' 836 — 837. תמר מרוז, 'סיפור אהבה', 'הארץ', 15.12.1979. בכתבה זו פרטים רבים, שאינם נזכרים במקורות אחרים.
6. ברשימתו 'ביאליק המתורגם', שפורסמה ב'העולם', שנה 33, גל' 39, ירושלים בעריכת משה קליינמן, י"ז תמוז תש"ה (28.6.1945) עמ' 3, מזכיר ברוך שוחטמן את שני תרגומיה לרוסית של אירה יאן, שהופיעו בצורת ספר 'בהוצאה הידועה 'סוברימיננה מיסל' ["מחשבה בת'זמננו"] בפטרבורג", אך אינו מציין את שנת ההוצאה. מתוך ההקשר נראה, שהיה זה אחרי 1906, ולפני תרגומו של ז'בוטינסקי ב-1911.
7. אוגנרפלד, שם.
8. אוגנרפלד, שם. וכן מה שמצוטטת תמר מרוז מפיו: "ברור שאירה יאן אהבה אותו. אולם אינו סבור שהוא אהב אותה. ובוודאי שאין לכתוב על כך. אין זה נאה לזכרו של המשורר."

אגב אורחא בנוגע לשלום-עליכם: זקננו החביב מנדלי, בישבו בין מכירים, בשיחה פרטית, העביר קו בין יצירתו של ביליק [הכוונה לביאליק] ושלום עליכם, והשתמש במשל כגון זה: "כשינדע לנו, מוקירי שירתו של ביליק שהאחרון מתכוון ליצירה, אז תוקף אותנו רגש של כליון-עינים, כמו בבית יולדת אנו צועדים על ראשי הבהונות ולוחשים חד לרעהו: טס... טס... הנה איש יולד! ולפתע באותו הרגע הנשגב, מתגנבה תרנגולת לחדר, עוברת ומטילה ביצה." ביצה זו היא בעיני מנדלי יצירותיו של שלום עליכם.

לדעתה של הכותבת, כל הנאומים באותו ערב בבית-העם בירושלים, כולל סיפורו של שלום-עליכם, דומים לאותה ביצת-תרנגולת, והקהל כולו בתיאבון שווה הכל "ולכל אחד אנו סופקים כף. — — —".

יש להעיר, שביקורות על "חיי התרבות" בירושלים ועל ההווה בבית-העם, הירבו להעסיק את הספרות, ותיאורים ביקורתיים נכללו בסיפורים וברשימות לא מעטים של התקופה.

הרשימה השניה נכתבה על רקע מתן הקונסטיטוציה התורכית, כשהמסגרת הסיפורית היא מחלת המלריה של הכותבת, הגורמת לאבחן "הכישרון להבחין ולהבדיל בין עולם-הדמיון לעולם-המציאות". ההשוואה למסגרת הסיפור "עצבים" של ברנר, עולה מאליה, ומה עוד שהמספרת מזכירה את "ההתעוררות הפתאומית של שטת-העצבים, שבמצב כזה הנה שכיחה בה במידה לרקום דמיונות מבהילים" וגו'. יש כאן הד לוויכוחים על דרכו של הישוב לאחר מתן הקונסטיטוציה, במיוחד שאלת הנציגות כפרלמנט התורכי, וחובת השירות בצבא ולדעתה של הכותבת, בדבר האפשרויות הרבות שנפתחו בפני הישוב אם ישתלב בתוך האימפריה התורכית, כנגד דעתם של האחרים, שראו בכך אסון.

מן הצד האחד מצויה התגובה הנלהבת של "היהודים הספרדים בתרגילי ההתעמלות כמו לו נשתמרה בקרבם תפארת הגבורה שבתנועות אבותיהם הגיבורים", המציגים את החלום; לעומת חלום-הבלהות, המתגלה כתגובתם של הציונים, אכולי החשבונות הפעוטים, ש"לא השיגה ידם לשלוח אל הפרלמנט העותומני הראשון מורשה עברי". בשבילים, "הסעיף היותר רע ומר בכתב הקונסטיטוציה לזרע המכבים הוא אותו של חובת עבודת הצבא הכללית" וכתוצאה מסעיף זה, כותבת אירה יאן, ברחו לאפריקה הדרומית "שלושים וחמש איש בחור שולף חרב, שנדהמו מפני הסעיף הזה", בעזרת הכסף שנאסף על ידי אחיהם היהודים. יש כאן הד לוויכוחים על דרכו של הישוב לאחר מתן הקונסטיטוציה, במיוחד שאלת הנציגות כפרלמנט התורכי, וחובת השירות בצבא ולדעתה של הכותבת, בדבר האפשרויות הרבות שנפתחו בפני הישוב אם ישתלב בתוך האימפריה התורכית, כנגד דעתם של האחרים, שראו בכך אסון.

היא משווה את מצב העם לספינקס בעל גוף של כלב "כחוש, רזה ופצוע, כלב מרוסק-האברים, שרבות הנחילוהו מכות ומהלומות, רובץ סרוח על פני הארץ", אשר "נקל לחשוב את היצור המזוה הזה לנבלה ולפגר מובס, לולא זנבו, המכשכש כפעם בפעם על ברכיו, כשבת מוסר מפפק ומגולל, לולא בת-צחוקו הנכנעת אשר על כל פניו האסיים-האירופיים, המעידה כי עוד חי הנהו". או תמונה אחרת, לפיה דומה הישוב לעץ עתיק-יומין, ששרשיו מרקבים, אבל פה ושם מתגלים כמה ניצנים המתחננים לחיים. אך הגננים, אינם באים להחיות את העץ, והם משקים צמחים זרים בארצות רחוקות.

גם הרשימה השלישית מן היומן, מרירה ומיואשת, נותנת ביטוי לתרדמה שירושלים שקועה בה, ולעובדה שלא קורה בה דבר, על אף הקונסטיטוציה ומאורעות אחרים הקורים בה, כגון שביתת פועלי-הדפוס. רשימה זו כתובה ברמזים, שהיו בוודאי ידועים היטב לקוראים, כשהניגודים בין עולמה של ירושלים לעולמה של יפו נזכרים בה, ונסיגות פוליטיים שונים לגישושי התקרבות בין אידיאולוגיות שונות נרמזים בה, ומתוארים על דרך האבסורד, כולל מאבקי הפועלים על תנאי עבודתם, והנסיגות לדחותם בקש ולרמותם.

הדברים כתובים מעטו של מי שבקי היטב בפרטי העשייה השונים, ומעורב בהם מעורבות רגשית עמוקה, כאדם מן הפנים. אולי בהשפעת רחל ינאית ובני חוגה¹⁶ והסיום קשה ומריר ומיואש:

הוי, שקעי איפא את, השמש, ואל תוסיפי לעלות ואל תוסיפי לזרח ולהאיר לארץ, לעמק הבכא והקלון הלה. לעמק הקלון והחרפה הנצחית של כלל-ישראל!

ה. "האחוזה"

הדבר האחרון שכתבה אירה יאן ב'הפועל הצעיר', אף הוא אגדה בשם "האחוזה".¹⁷ גם זו אגדה אליגורית, כקודמתה, אלא שהפעם הנמשל שלה מעורפל, וקשה לדעת כנגד מי ומה הוא מופנה אם הוא כללי או מכוון כנגד מאורע מסוים אקטואלי. אגדה זו מספרת על שני שוודים ביער, שווד חזק ושווד חלש. האחרון מטפח בקרבו מעין חזון אחרית הימים על אחוות השוודים, "כל השוודים אחים", כדי לחפות על פחדו מפני חברו השווד החזק. וסופו, ספק בחלום ספק במציאות, שאחיו, השווד החזק, קם עליו להורגו, כדי לרשת את שללו. יש רמזים לכך, שהשווד החזק, מייצג את הנצרות, שכן הוא מאמין "כי שלושה אלים — ואולי גם יותר — הגינו עליו" ואילו השווד החלש — את היהדות, שנאמר עליו "כי חסה רק בצל אל אחד, ואף גם הוא חשוך-גשם ותבנית", וכן שהשניים אהבו לשוחח על דא ועל הא "ואפילו על האלהים, על האל היחיד ועל המשולש ביחידות". ואולי הנמשל באגדה זו, שלא תיתכן אחווה גם בין שוודים. ותמיד יקום החזק על החלש להורגו, ועל כן אסור לחלש להשלוח את עצמו, ולא לבטוח בחברו לפשע, ולעמוד תמיד על משמר-חייו. אגדה זו התפרסמה ב'הפועל הצעיר' בסיון תרס"ט, כלומר לאחר שביאליק הגיע לביקור בניסן תרס"ט, אולם דומה, שאין לה קשר עם ביקורו. ואולי היתה מונחת במערכת העיתון עוד קודם.

16. על שביתת פועלי הדפוס בירושלים, ראה בספר זכרונותיה של רחל ינאית, 'אנו עולים', עמ' 81 — 79.

17. אירה יאן, "האחוזה" (אגדה), 'הפועל הצעיר', שנה שניה, גל' 15, י"ד סיון תרס"ט (1909.3.6), עמ' 13 — 14.

שער ספרו של ח.נ. ביאליק: מגילת האש; מתי מדבר. התרגום לרוסית וציור השער: אירה יאן.

ללמד ציור ושרטוט כמוסד זה, שבו למדה גם כהה.¹³ זכרונותיה של חברתה ללמודים הגב' לאה וייץ-כהן, בתם של זוג הרופאים ד"ר נפתלי וחנה וייץ מובאים אצל תמר מרוז.

הדבר הראשון פרי עטה, שפורסם בארץ הוא, קרוב לוודאי, "אגדת ההיכל" שכותרת המישהנה שלו: "מוקדש למוסד אחד בירושלים" ב'הפועל הצעיר' (תמוז תרס"ח).¹⁴ קשה לדעת אם אגדה זו ורשימותיה וסיפוריה האחרים נכתבו במקורם עברית, או שמא כתבה אותם ברוסית והם תורגמו לעברית בידי אחד מידידיה. שכן, לפי עדותה של רחל ינאית, לא ידעה עברית.

יתכן שאגדה זו עובדה לעברית בידי ש. בן ציון, ידידם של בוריס שץ ושל ביאליק, שכן סגנונה המרומם הולם את שלו, אולם רשימותיה האחרות ב'הפועל הצעיר' תורגמו בידי אחרים. יש להעיר, שלהשערה זו אין כל אחיזה של ממש. קשה גם לדעת לאיזה מוסד בירושלים התכוונה באגדה זו. משתי האפשרויות — "בצלאל" והגימנסיה העברית בירושלים — נראית יותר ההשערה שהכוונה ל"בצלאל", המוסד הקיים, ולא למוסד המוקם. בכל אופן, האגדה מתארת "עיר מלאה גלי קברות" וסביבה ים מת בלי דגים, ואנשי העיר אין לדעת אם הם חיים או מתים, ו"כל עשתונותיהם היו על זה העולם"; "שקר היה להם החן והבל" — היופי; ואת אזניהם אטמו משמע קול רננת היקום מסביב; ויהי היפי שפוף על כל, ואיש לא שם לב אליו; הדר הטבע קסם כל זר, ורק אנשי העיר המתה לא הרגישוהו. כי אל הזהב היו עיניהם נשואות".

במקום מוות זה, "צמח בין לילה" היכל, אבל אנשי העיר, משלא שמעו מתוכו את "צלצול הזהב", עמדו וירקו "את ריר פיהם המרעל על קירות ההיכל", וההיכל עומד פתוח ומחכה.

יש כאן תגובת ביקורת חריפה על אנשי ירושלים ויחסם אל המוסדות שיפיתו חיים בעיר — "בצלאל" או הגימנסיה העברית — על שינאתם לכל מה שאין רווח כספי בצדו, על אטימותם ליופי ולחיים.

ד. "מיומנה של ירושלמית"

כארבעה חדשים לאחר מכן, פירסמה אירה יאן, בשלושה המשכים, ב'הפועל הצעיר', סדרת רשימות בשם: "מיומנה של ירושלמית" כשכותרת המישהנה בראשון היא: "פיליטון קטן"; בשני הכותרת הכוללת היא: "פיליטון" ובשלישי, נוספה הערה בשולי העמוד: "תרגם מכ"י".¹⁵ יש לשער, שהערה אחרונה זו, אינה אמצעי ספרותי להגברת האמינות של הרשימות, אלא היא אכן הערה אינפורמטיבית. המעידה, שהרשימות תורגמו לעברית, אבל ללא ציון שם המתרגם.

הרשימה הראשונה, היא ביקורת על השעמום השורר בבית-העם בירושלים, לשם באים האנשים "בלי כל מטרה ברורה, בעיקר רק להתראות איש את חברו ולכדר קצת את נפשם". כדי להפיג את השעמום, מתחילים לנאום, אבל השעמום מתגבר. מישהו מתחיל לקרוא סיפור של "שלום-עליכם", וזו ההזדמנות של הכותבת לספר אנקדוטה ארסית כנגד שלום-עליכם ובעד ביאליק, משמו של מנדלי:

13. על חלקה בהקמת הגימנסיה העברית בירושלים, ראה ב'ספר היובל של הסתדרות המורים תרס"ג — תרפ"ח', בעריכת דב קמחי, ירושלים, תרפ"ט, עמ' 222 — 225, ברשימותיהם של יצחק בן צבי "ראשיתה של הגימנסיה העברית בירושלים", ושל רחל ינאית.

14. אירה יאן, "אגדת ההיכל" (מוקדש למוסד אחד בירושלים), 'הפועל הצעיר', שנה א' גל' 10, תמוז תרס"ח, עמ' 10. בקטלוג של "תערוכת בצלאל של שץ (1906 — 1929)" בעריכת נורית שליה-כהן, בהוצ' מוזיאון ישראל תשמ"ג, נזכר שמה של אירה יאן פעם אחת, בצילום משנת 1908 בערך, שבו היא מופיעה יחד עם בוריס שץ יצחק בן-צבי ורחל ינאית (עמ' 48). כשליד שמה מופיע סימן שאלה. ב"מפתח אנשי בצלאל", שבסוף הקטלוג, שמה אינו נזכר כלל.

15. אירה יאן, "מיומנה של ירושלמית" (פיליטון קטן), 'הפועל הצעיר', שנה שניה, גל' 2, חשון תרס"ט, עמ' 9 — 10; אירה יאן, "פיליטון" מיומנה של ירושלמית, 'הפועל הצעיר', שנה שניה, גל' 5, כסלו תרס"ט, עמ' 8 — 9. בצירוף הערת המערכת: "נתאחר מפאת חסר מקום: אירה יאן, 'מיומנה של ירושלמית' 'הפועל הצעיר' שנה שניה, גל' 7, טבת תרס"ט, עמ' 10 — 11. בצירוף הערת המערכת: 'תרגם מכ"י'".

אירה יאן — אוטופורטרט

כמורה הוא מדמה ל"מסמר קטן במכונה הלאומית הגדולה", הוא מסתפק בבינוניות ואף מרוצה ממנה: "אנו צריכים למלא אחרי עבודתנו הקטנה. צריכים אנו סוף סוף להתפשר עם המציאות ולהכיר, שאנו ננסים אנו. שום התנגדות לדבר זה לא תשנה את הדבר. אין אנו גאונים. אין אנו ענקים, אין אנו הרצלים."

במקום זה חוזרת האשה על דבריו, אולם בעוד ששלו נאמרים מתוך השלמה וסיפוק, הרי היא אינה יכולה להשלים עם המציאות ועם הבינוניות ושואפת ליותר. והוויכוח גולש שוב לפסים "הפמיניסטיים":

מה יכולה אישה להבין בדברים, שלפעמים אף גבר אינו מבין אותם? במה אינך מרוצה? מה חסר לך? — [— —] — אומר אני לך: הוציאי את ספקותיך מלבך! תעוררת את האשה היתה, הנה ותהיה — המשפחה. צריך לשוב אל האשה העברית האמתית. התארים "אשה", "אם" הם לה הכל. למה את צריכה לשאוף!

הוויכוח נמשך וניקשר לילדים שהם הממשיכים את קיומו של האב, ואילו קיומה של האם אינו חשוב, שכן "בין כך ובין כך לא ישתמר שמה בדורות הבאים. הלא הבנים נקראים על שם האב."

בפרק השלישי משוחח האיש עם רופא המושבה, שגם הוא בדעתו של בעלה "אין אנו הרצלים", וכי "החיים הם צב גדול [— —] מתנועע לאט-לאט". אולם בניגוד לו ולבעלה, מואסת האשה בחיים של "בורגנים קטנים, שאינם מנסים אפילו להילחם על תנאים חופשיים ורחבים של חייהם, 'אישונים' שאינם מעזים אפילו לחשוב". הרופא קוטע את השיחה ומנסה לשכנע את האשה לאהוב את בעלה וילדיה ולמצוא בכך סיפוק, ואילו היא רואה גם בילדיה "דינרים" "ילדים בלא זיק אחד של אש, בלא שום ניצוצות של פנטסיה", וכאילו מודה שאינה יכולה לאהבם. הרופא מציע את עצמו כתחליף לבעלה, וכשהיא נרתעת מהצעתו זו, היא מגלה את לבה: "רוצה אני רק באחת... — במה? בילד, שלא יהיה דומה לאישי. [— —] אפשר שיילד לי בן-יציצר, בן-גואל, בן-הרצל?" הרופא מציע שוב את עצמו, אולם האשה אינה מקבל אותו, כיון שאין הוא שונה בהרבה מבעלה, ו"לא הוא האיש אשר אני מבקשת..."

בין האשה והרופא מתעורר ויכוח בענייני חינוך, כשהיא רוצה לחנך הרצלים והוא מדבר על הסתפקות בקטנות. הרופא קובע שהיא חולה ומייעץ לה להתבדר מעט, ולנסוע ליפו או לירושלים: "חושב אני, שעתה יותר טוב לנסוע לירושלים, מפני שבה מתארם עתה משוררנו המצוין ווילר. שירתו מלאה חיים ואור, ואומרים שאף הוא אדם מעניין ונכון הוא מאד. על כפים נושאים אותו שם ועוברים אותו מסביב. כל העיר הומיה ומלאה חיים עתה."

בכך רואה הרופא תרופה למחלתה והאשה מסכימה. היא מחפשת אדם מיוחד, שאינו ננס, כלשונה, והוא מציע לפניה לפגוש אדם כזה.

למותר להוסיף, שהמשורר ווילר, הוא בן-דמותו של חיים נחמן ביאליק, ויש לשער, שתיאור יחסי הבעל והאשה הועברו מקישיבו שבמציאות, למושבה בארץ-ישראל שבסיפור.

המציאות הארצישראלית חודרת לסיפור באמצעות השיחות של אנשי המושבה ואורחיהם: על השומר העברי שנרצח, על השמירה העברית בכלל, על הגשם השוטף ועל תפוחי-הזהב הגדולים והיפים; על המריבות עם השלטון התורכי ועם הפקידות, והיחסים המורכבים עמהם. הכל עושה רושם של "שיחות רגילות, יום-יומיות" של חיים שהבינוניות שלט בהם, ובסופן נשמעת הכמיהה: "איך נשיג את הרצל? היכן נמצאהו? — דווקא מפיו של הבעל, האדון דינר. כמיהה זו, היא שזרזה את החלטתה לנסוע לירושלים."

הפרק החמישי, מתרחש בירושלים, במלון, שבו מתאכסן המשורר ווילר, וקבלות הפנים הנערכות לו וההמולה סביבו. התיאור כמעט זהה לאופן שבו מתאר ביאליק עצמו את שהותו בירושלים במלון קמיניץ, במכתבו למניה אשתו:

ביום ו' באתי לירושלים. כבר ראינו במקצת את הסביבה של העיר. מזג האוויר הוא יפה. הלילות יפים יופי אלה. אחמול הגיעו אורחים רבים ממכרנו. [— —] בגלל הרעש אשר יסובבני תמיד כבר ממני לראות כאשר ארצה. אני מקווה, שכעבור החג ירפו ממני.²⁰

ובכן: שבכל מקום הייתי עם בני לווייה, וזה מפריע הרבה. מוטב לראות יחיד: הרושם שלם יותר ועמוק יותר. אולם אורחים רבים באו לירושלים לפסח והם התאכסנו במלון קמיניץ, שהתאכסנתי בו אנוכי, ואני הייתי תמיד בתוך מהומה ורעש. תמיד נגררו אחרי מלואים בלתי-קראאים ולא יכלתי להיפטר מהם.²¹

ובסיפור: היא סרה למלון פלוני, שהיה מלא אורחים, שבאו לכבודו של המשורר המצוין ווילר, שאף הוא התאכסן במלון זה. משכילי העיר התהלכו באולמיו מן הבוקר עד הערב, כי כל אחד חשב לו לכבוד להתמודע אל המשורר ולדבר עמו בדברים אחרים.

ו. בורסת-החתנים

גבריאל טלפיר מספר, שאירה יאן ביקרה, יחד עם זלמן שזר, בשנת 1911 בקבוצת מרחביה, ושם ציירה ציורי קיר, בגיר לבן, כדי לפאר במשהו את הצריף העלוב שבו גרו החברים. העתקי ציורים אלה הודפסו בצירוף מאמר הערכה בכתב עת בהונגריה, מאת עבדי, בעריכת יוסף פטאי ("עבר ועתיד", בודפשט, יוני 1914). מעניין אם ציורים אלה ידועים לחברי מרחביה ומצויים בארכיונם.

בהשפעת יצחק בן צבי ורחל ינאית, פירסמה אירה יאן סיפור גם בעיתונם 'האחדות' והפעם — סיפור ריאליסטי מהווי ארץ-ישראל בשם: "הכלה".¹⁸ בלשון חריפה אפשר לאפיין סיפור זה בכך, שהוא מתארת את בורסת-החתנים בארץ-ישראל, את שוויו של כל חתן בבורסה זו, ואת השינוי בינה לבין זו שבחור'ל. שינוי-הערכים המצופה והמקווה של העם היהודי, מתממש ומתבטא במהפכה שחלה בבורסת-החתנים בארץ-ישראל. בעוד שבחור'ל רצתה הבת להתחתן רק עם דוקטור, או לפחות "לגדל" לעצמה דוקטור על ידי תמיכה בלימודיו, הרי בארץ-ישראל "כאן הכל בכלל מהופך מן הקצה אל הקצה". כאן, הנישואים עם בעל-מלאכה נחשבים ליחוס גדול, ולא עוד, אלא שהיא, הכלה, אינה מתאימה בשבילים כיוון שהם רוצים גם במשכילה ויודעת עברית, בבקיהא כהויות העולם, אבל גם במי שמוכנה בעצמה לעבוד בכל עבודה בבית ובשדה. בעוד ששם, היו ידיים לבנות ועדינות, מעלה, הרי לפי הדרישות החדשות בארץ-ישראל "כל מה שידה שחורות יותר ומדומות ליד ערבייה או תימנייה — הרי היא משוכחת", ולכן האם, הרוצה להשיא את בתה, עושה את עבודות הבית והבישול, ומעמידה פנים בפני הבחורים, כאילו מעשי ידיה של בתה הם.

האם שבאה עם בתה לארץ-ישראל למצוא לה חתן, נמצאת בין הפטיש והסדן: לחזור לשם בלי חתן אינה יכולה מפני הכושה, ולמצוא חתן בארץ-ישראל אינה מצליחה. כיון שהבת אינה מתאימה לדרישות הבחורים, הרוצים האשה עובדת. בסופו של דבר מתחבבת ארץ-ישראל על הנערה, והכף נוטה לעבר החתן הגלילי. האם צופה בבתה, כשהיא מצטרפת לחבורת-פועלים ההולכת מהמושבה "אבן" למושבה "השחר" לחגיגת ההנצה הראשונה, "חגיגה שרק השתא ברגע זה מניחים לה כאן יסוד". נראה, שהכוונה לט"ו בשבט, שכן נרמז שזהו זמן החורף, והחתן הגלילי מגיש לנערה ענף מלבלב של תפוחי-זהב. הסיפור מסתיים בריח הניחוח העולה מן הפרדסים המלבלבים, ובכביה הנרגש של האם "על סף החלון" לאושרה של בתה.

הסיפור כתוב בטון ספק מלגלג ספק מזדהה עם דאגות האם לבתה, וספק זה הוא שמציל אותו מפתוס מצד אחד ומאטימות-לב מן הצד האחר. גם הסיום הפתוח, הנוטה לאופטימיות, של בכי הדאגה של האם לנוכח הסיכוי של בתה למצוא את אושרה בא"י בורעות הבחור הגלילי, שומר על האיזון, שהוא כנראה הכרחי לכל סיפור ארצישראלי מאותן שנים. צורת הסיפור של מנוולוג של אם דואגת באוזני שכנתה, מכניסה את המימד ההומורי הנוטה לגיחוך, אם-כי תוכן הדברים הוא כאוב ואמיתי.

באמצעות סיפור זה מתגלה היפוך האידיאל של דמות החתן הרצוי, מדוקטור שם, לפועל גלילי כאן, והאידיאל של הנערה המבוקשת: מבעלת ידיים לבנות ורכות שם, למי שידה נוקשות ושחורות ומסוגלות לעבודה. ובכך מתבטא הסיכוי לניצחונם של החיים החדשים בא"י.

ז. "תן לי ילד"

דומה, שהסיפור האחרון שפירסמה אירה יאן בעברית, עד כמה שידוע לי, הוא הסיפור האישי ביותר, שבו הערתה את חייה שלה. קרוב לודאי שנכתב תחת הרושם של פגישתה עם ביאליק בביקורו בארץ-ישראל בניסן תרס"ט ונראה שהתמזג בו יחד כל פגישותיה עמו וכמיהתה אליו. הסיפור "דינה דין" פורסם ב'השילוח' (שבט-סיון תרע"ג)¹⁹ וגם בו, כבקודמיו, אין לדעת אם תורגם, ועל ידי מי.

זהו סיפור על פגישה פאטאלית בין אשה נשואה, שאינה אוהבת את בעלה ושלוש בניה, לבין גבר, משורר, שהיא רואה בו אדם עליון. האשה הסובלת מן הבינוניות שבתוכה היא חיה, בתקופה שאין בה ענקים, אין בה "הרצלים" כלשונה, משתוקקת ללדת בן גאון למשורה, שיביא גאולה לעמו. ברגע האחרון, כשנודמה שהמשורר נענה לבקשתה, היא חוזרת בה ומתאבדת.

הסיפור מתרחש במושבה בארץ-ישראל, ביום חורף, ותחילתו בלילה, כשהאשה שוכבת ערה לצדו של בעלה הנוחר בחדר-השינה שלהם, ודאגתה לבנה שהתעורר, שמא הוא חולה בקדחת, מתגלה כדאגת-שווא. כולט הניגוד בין האשה הדואגת וחסרת-המנוחה, לבין הבעל הישן בשלווה ונוחר: "נחרתו של האדון דינר היתה קולנית, גסה ומונוטונית כקדום... שלושת הילדים הישנים מתוארים כדומים לאב בלבד, אינם מסכים אושר לאם וגורמים לדאגות ולא-ישקט קבוע.

הבוקר בבית-המשפחה, אינו טוב מן הלילה, אלא שהפעם מתחלפים התפקידים. האשה היא הפסיבית, ואילו הבעל הוא הפעיל. היא אינה מוכשרת לעשות את עבודת-הבית, ולכן יש לה עוזרת תימנייה, והבעל מאשים אותה שאין היא "ממלאת חובת אם כראוי". כאן מתעורר ויכוח "פמיניסטי קלאסי" בין הבעל והאשה:

— אה דינה! לא טוב הדבר, שאינך ממלאת חובת-אם כראוי. יקיתני, הלא יודעת את, שדאגת-אם והתמכרות-לבעל הן עדיי האשה העבריה.

— ומה היא תפארת הגבר העברי? — שאלה מרת דינר, מורידה את ראשה וממרט בכף הקטנה את הטו.

— עורך שואלת? — חובתו לעמו, עבודתו לטובת-האומה. וכל מה שעבודתו זו היא יותר צנועה, היא יותר חשובה.

בהמשך השיחה, רואה הבעל את המציאות כפי שהיא, ללא אשליות, ואת תפקידו

18. אירה יאן. "הכלה", 'האחדות', שנה שלישית, (א) גל' 42, ג' אלול תרע"ב, עמ' 13 — 17; (ב) גל' 43 — 44, י' אלול תרע"ב, עמ' 21 — 24.

19. אירה יאן. "דינה דין" (ציור), 'השילוח', בעריכת יוסף קלוזנר, כרך כ"ח שבט-סיון תרע"ג, עמ' 142 — 152; 239 — 249. בשולי הסיפור: "תל-אביב (יפו)". על סיפור זה ראה, משה שמיר, תמר מרוז ואחרים.

20. 'אגרות ביאליק', עמ' צ' מס' רג, מערב פסח [תרס"ט], בבקר, בירושלים, מלון קמיניץ. לגב' ביאליק, תרגום מאידית.

21. 'אגרות ביאליק', עמ' צא', מס' רג, כ"ד ניסן תרס"ט, יפו, לגב' ביאליק, תרגום מאידית.

של חוברות 'מולדת'²⁵, ירחון לבני הנעורים, אף הוא בעריכתו של ש. בן-ציון, ובוודאי גם את העיטורים היפים האחרים בחוברות אלה, עד שהודח ש. בן-ציון מעריכת 'מולדת', וגם ציור השער השתנה. במלואו כ"ה שנים לעבודתו הספרותית של ביאליק, נערכה בגימנסיה העברית "הרצליה" בתל-אביב תצוגת ציורים מעשי ידי התלמידים על ביאליק ועל שירתו. התערוכה נערכה ביוזמתו של המורה אלדמע, מאמצע אדר ב' תרע"ו, זכתה בהצלחה ונודדה ברחבי הארץ עד פסח. בין המוצגים — רישומי מומנטים וסצינות מ"מגילת האש"²⁶. הרשות ניתנה לשער, שלאירה יאן היה חלק בתערוכה זו, אם כי לא הצלחתי למצוא עדויות לכך.

י. גלות ללא גאולה

שנותיה האחרונות של אירה יאן בארץ-ישראל, היו מסכת קשה של צרות ופגעים, כשכל מה שאירע לה קודם, מחוויר לעומתן. בקיץ תרע"ד, יצאה בתה לביקור ברוסיה ובגלל פרוץ מלחמת-העולם הראשונה נשארה תקועה שם. לא חזרה לארץ ועקבותיה לא נודעו.²⁷

כשפרצה מלחמת-העולם הראשונה — מספרים רחל ינאית ונחום גוטמן — ביום השחור בתל-אביב, כאשר נתפסו ע"י חיילים תורכים תושבי המקום, נתיני רוסיה, נתפסה גם אירה יאן בידי חיילים תורכיים והובלה אל הנמל לגירוש למצרים. לפני כן עוד הספיקה להעלות בחיפזון את כל תמונותיה אל עליית-הגג של משפחת בריל, מפיקי יק"א החשובים, אשר כתו היתה בין תלמידותיה. בבית התיישבו קצינים תורכיים ואחר כך קצינים בריטיים. עם שובה לתל-אביב, חולנית וחלשה ובודדה, לאחר ארבע שנות גלות באלכסנדריה, לא נמצאו התמונות ושוב לא נתגלו. "ולעולם", כותב נחום גוטמן, "לא נדע מה קרה לתמונותיה". היא התאבלה על אובדן יצירותיה, כותבת רחל ינאית, "כעל מות נפש יקרה", ויחד עמהן אבד גם ספרה על הפסל אנטוקולסקי.

אירה יאן לא התאוששה מאבדן יצירותיה, ונפטרה בתל-אביב, בשנת 1919, כשהיא בת 50 בלבד.²⁸ האלכוהול שהוציאה רחל ינאית, בהוצאת רחל ומרדכי ניומן, בשנת 1956, הוא רק "רמז קל לגודל כשרונה" שכן נשתתרו רק אחדים מן התצלומים של תמונותיה "צל צילם של התמונות" ונשתתרו רק האלכוהול בשפה ההונגרית עם כמה תמונותיה.

אירה יאן נפטרה בד' ניסן תרע"ט, ונקברה בבית הקברות הישן של תל-אביב. על מצבת קברה נחקקו מילים אלה:²⁹

הסופר והציירת

אסתר בת יוסף

סליפין Ira Jan

בד' ניסן תרע"ט.

25. מחקרי על כתבי-עת זה, בהכנה.
26. יעקב רבי "הגימנסיה 'הרצליה' כמרכז תרבות של תל-אביב הצעירה", 'עשרים השנים הראשונות', עמ' 239. ד"ר ברוך בן יהודה, 'סיפורה של הגימנסיה הרצליה', הוצ' הגימנסיה, ת"א תש"ל, עמ' 180. שמה של אירה יאן לא נזכר בספר זה.
27. דוד תדהר, אנציקלופדיה לחלוצי הישוב וכוניו, כרך ב', עמ' 836 — 837.
28. ראה עדותה של הגב' לאה וייץ-כהן, על תקופת שהותה במצרים, ועל ימיה האחרונים, וכן מכתבה אל יעקב מזור לפני מותה, בכתבתה של חמר מרז.
29. צבי קרול וצדוק לינמן [עורכים], 'ספר בית הקברות הישן בתל-אביב', ת"ש, עמ' רנ'.

האשה דינה מתבוננת במשורר ומתאכזבת למראהו החיצוני, שאינו שונה מ"רוח יהודי" אולם, כשהוא מדבר היא רואה בו "חותם של אצילות רוחנית רוממה" ו"שמחה שקטה שלטה בקרבה". גם כאן השיחות כמו במושבה, שנשמעת בהן "הבעת הצער על העדר מנהיג, על חוסר מפקד כהרצל".

לאחר שתמו הנאומים והברכות, עלו חלק מן האנשים על הגג ובתוכם המשורר ודינה, ומשם התגלה להם יופיו של המקום בלילה. האנשים התחילו להתפורר בגלל השעה המאוחרת, ונשארו רק המשורר ודינה. השיחה ביניהם מתחילה באותו זיוף והעמדת פנים רגילה במעמדים מסוג זה בין גבר לאשה ובין מי שחי בארץ ואורח שמקורב בא, שבהם אומרים את הדברים הצפויים ולא את הדברים האמיתיים. ורק לאט לאט הם משתחררים מן המוסכמות ואומרים את אשר עם לבם, כשענתה העיקרית של דינה היא: "הבינוניות אוכלת כאן את כל כוחותינו" ו"אין כאן אף אחד מן החזקים", "אין נועזים להילחם".

בגלל רוח הלילה הקרה מציע המשורר לדינה את גלימתו, וכשהיא מסרבת, הם מתכנסים שניהם מתחת שולי גלימתו ומתוודעים זה לזה, בשמותיהם. המשורר מבטיח למצוא לה כינוי הולם ואף לכתוב "דבר גדול לשמה..." דינה מבקשת לראות את תמונת ילדו שמת של המשורר ומגיבה על התמונה: "איזה ילד! איזה ילד! זהו מצח של גאון... בעיניים משתקף כל יפי-העולם, כל רוזי-הכל. והיא מדברת כמו אל עצמה, ש"כדאי להקריב את הכל, ללכת לקראת כל — ולהשיג כמוהו..."

המשורר אינו בטוח שהבין את דבריה, אך מתוודה על אהבתו אליה, ואילו היא אומרת שאינה אוהבת שום איש "אין אני יכולה לאהוב" שכן "רגש זה נהרג בי, נרצח לעולמים... נשארה בי רק התשוקה לאימהות", אף-על-פי שיש לה שלושה ילדים. דבריה מרתיעים את המשורר שנבהל מן השיגעון שנגלה לפניו פתאום באישה זו, אבל היא ממשיכה ותובעת ממנו: "רוצה אני ב... ילד... תן לי ילד... אתה, אתה!" המשורר מנסה לענות לה בהגיון ומזכיר את ילדיה, אולם היא מתעקשת שהם דומים לאביהם בלבד, ואין היא יכולה להמשיך ולחיות את חייה עם בעלה וילדיה כבעבר. היא מרגישה שעליה להביא "איש" לעמה, "נביא דרוש לו!" כדי להעירו מתרדמתו ולעזעזו מקפאונו הנורא.

המשורר מלחבט אם לפניו אישה חולת רוח, או אישה נשגבה, וברגע שהוא נעתר לבקשתה נושאה בזרועותיו ומזמין אותה לרדת למטה, אליו, הוא נזכר באנשים היושבים בחדרו, שאסור שיראו אותם והוא הולך לברר אם עודם שם. ובינתיים נשארת דינה לבדה על הגג עם מחשבותיה, אומץ לבה הקודם עוזב אותה, היא רואה את עצמה כעת "אישה פעוטה, ננסית, אישה ולא יותר", ובשעה שווילר חוזר לקחתה אליו "בזרועות פתוחות ובצחוק נעים" היא נופלת, או מפילה את עצמה מן הגג למטה בזעקה איומה.

אין ספק שאין לקבל את המסופר כפשוטו, אולם, גם אם התביעה לילד מן המשורר, נשארה בגדר מציאות ספרותית בלבד, מוסר הסיפור את מצב הנפש הנסער של האשה, שהיתה מוכנה לעזוב הכל, בעל ומשפחה, כדי לזכות באהבתו, ואילו הוא, זיהויו והתחשבותו בדעת הקהל, עמדו בניגוד להתמכרותה היתרה לרגשותיה, בלי לשים לב לתוצאות ולמה יאמרו. על אף היסוד האישי המובהק והחזק בסיפור, הוא מבטא גם מוטיבים סיפוריים ידועים, ובמיוחד את הכמיהה לאיש חזק, מיוחד, שיוולד כתוצאה מזיווג בין שני אנשי מעלה יוצאי דופן מורדים במוסכמות. מנהיג שיעמוד בראש העם ויורה לו לאן ללכת, שאיפות שהיו רווחות גם בפילוסופיה כבאגדה, וקיבלו חיזוק מיוחד לאחר מות הרצל.

יש להעיר, שהישיבה על הגג וההתבוננות על ירושלים וההרים סביב לה, היתה חביבה על אירה יאן, כפי שמתארת זאת רחל ינאית.

ט. המורה לציון

זה היה, כאמור, הסיפור האחרון. עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה, בקיץ 1914, הוסיפה אירה יאן להורות ציור בגימנסיה בירושלים, אולם, לאחר מכן, נאלצה, יחד עם הגימנסיה לעבור לת"א. בתל-אביב, פתחה אולפן לציור. בצילום מאותה תקופה, המובא בכתבתה של חמר מרז, היא נראית עם תלמידה מתחת לעץ שיקמה ענקי. וזה בהתאם לשיטתה, כפי שמעיד נחום גוטמן, לצייר את הטבע בטבע. האמת היא שקשה לקבוע בדיוק מתי התיישבה אירה יאן בתל-אביב. לפי עדותו של נחום גוטמן, היה זה בשנת 1910, ולא בשנת 1914 כעדותה של רחל ינאית.²² נחום גוטמן, בנו של הסופר ש. בן-ציון ידידו הקרוב של ביאליק, שהיה מתלמידיה באולפן שפתחה באחוזת-בית, תאר את דמותה ואת שיטתה:²³

המורה הראשונה שלי לציור היתה הציירת אירה יאן. [— — —] היא הקימה אולפן לציור, ונתנה שיעורים ואני למדתי אצלה. וזה היה באחוזת-בית. הסגנון של גברת אירה יאן היה קלאסי, לירי מאד, מדויק, בעל ידע, ובתפיסה רחבה של אמן בעל-מעוף. היא היתה ציירת אקדמית טובה, אבל כאמון לא הטיפיעה עלי, כלומר, לא בסגנון. היא היתה אישיות מיוחדת במינה. פניה מאורכות, אינטליגנטיות, עיניה גדולות, ותמיד הלכה בזקופות-קומה. היה לה הומור עדין, והיא נראתה כאישה בודדה, ומאד טראגית. ואף שהיתה בה דינאמיות רבה, היתה משום מה סגורה תמיד וממעטת לדבר.

קרוב לודאי, שאירה יאן היתה מקורבת לש. בן-ציון, בזכות ידידותה עם ביאליק, ועם בוריס שץ ידיד המשותף, ובודאי גם זכות עצמה, ועקב משיכתו לציור של נחום, בנו של ש. בן ציון. עקבותיה של ידידות זו ניכרות גם בכך שהיא אשר ציירה את השער של הכרך השני של כתבי-העת 'העומר',²⁴ גולת-ההכותרת של מפעלו הספרותי של ש. בן-ציון בשנים הראשונות לאחר עלייתו ארצה, והיא אשר ציירה את השער

22. מירה פרידמן, "ניצני האמנות החזותית האצ"בית בתל-אביב", 'עשרים השנים הראשונות — ספרות ואמנות בתל-אביב הקטנה', הוצ' קרן תל-אביב לספרות ולאמנות והקיבוץ המאוחד, בעריכת אב. יפה, עמ' 160. שם גם על ציוריה של אירה יאן. וכן גם ברשימתו של שלמה שבא, "קול התורה", שם, עמ' 193. שניהם מסתמכים על זכרונותיו של נחום גוטמן.
23. נחום גוטמן, אהוד בן-עזר, "המורה לציור אירה יאן", 'בין חולות וכחול שמים', הוצ' יבנה, 1980, עמ' 84 — 86.
24. נורית גוברין, 'העומר' — תנופתו של כתבי-עת ואחריותו, הוצ' יד יצחק בן צבי, ירושלים, תש"ס, עמ' 186.

יש לנו לו תכניות ביטוח חיים
ואפשרויות בלתי מוגבלות לשילוב ביניהן אחת מהן היא בדיוק התכנית שתעניק לך ולמשפחתך בטחון מלא!
פנה אל סוכן "ירדניה-הלבנון"

ירדניה-הלבנון
ביטוח, אחריות ובטחון